

ТИПОЛОГІЯ СУТНОСТЕЙ В ОНТОЛОГІЇ ІНГАРДЕНА

© Росяк М., 2004

*Проаналізовано онтологію Р. Інгардена та зроблено спробу її класифікації.**In article is analysed R. Ingardens ontology and is made attempt to her categorizations*

Дослідження того, що є сутністю як такою, – це есенціальна проблема сутності, що належить до онтології, і яку, з одного боку, слід відрізнити від метафізичного питання будови і змісту такої чи іншої окресленої сутності, а з другого, від так званого аналітичного питання специфіки сутностей окресленого виду, особливо сутності предмета, який триває в часі (див. S Па 9¹).

Дослідження есенціальної проблеми сутності Інгарден починає зі ствердження, що сутність є завжди сутністю чогось (кожна сутність посідається якимось предметом) і що це є виділена сукупність окреслень цього чогось (див. S Па 351). В такий спосіб він відмежовується від традиційної есенціалістської позиції, яка передбачає буттєву самостійність сутності, до котрої начебто у характері ніби-недосконалості може приєднатись існування.² Протиставлення позиції цього типу

позиції, яку займає Інгарден, образно можна виразити у твердженні, що коли ця остання вважає сутність необхідним (суттєвим) моментом предмета та його окресленням, то перша спрваджує буття предмета до несуттєвого моменту, недосконалості сутності, в результаті чого це не стільки предмет має сутність, скільки сутність може стати існуючим предметом. Цей аспект розбіжностей, пов'язаних з сутністю, можна окреслити як проблему *логічного статусу сутності*: чи вона сама про щось говорить або чомусь притаманна, або ж це про неї щось говорить або їй притаманне. В синтаксично-категоріальних термінах це можна сформулювати як питання, чи в основному контексті висловлювань про сутність її виражає функторний термін чи аргументний. У першому випадку ми говоримо, що сутність є сутністю чогось, що щось її посідає, в другому ж мова ведеться про сутність як про щось, що, маючи таке або інше окреслення, само вже раніше в той чи інший спосіб існує.

Протиставлення концепції Інгардена і традиційної есенціалістської концепції сутності може привести до висновку, що в цій першій сутністю вважається сукупність виділених властивостей предмета. Тим часом з більш пізнього виділення п'яти типів сутності відомо, що Інгарден назвою суттєвих окреслень охоплює не самі притаманні безвідносні властивості предмета, але також його конститутивну природу, як і окреслення, що взагалі не мають якісного характеру, а саме – форму і спосіб існування предмета. Отже, те, що він сутністю вважає сукупність окреслень предмета, не означає, що це є окреслення за допомогою властивостей. Незважаючи на те, що вони містять конститутивну природу предмета, а, отже, його "що", а також його форму і спосіб існування, вони не перестають бути його окресленнями. Бо конститутивна природа, хоч якісно (матеріально) окреслює предмет безпосередньо в його суб'єкті (див. S Па 78), однак

¹ Посилання до третього видання "Sporu o istnienie swiata", PWN, Warszawa 1987, t.I (Ontologia egzystencjalna) і II – частина I (Ontologia formalna. Forma i istota).

² Зауважимо, що позиція Інгардена, хоч і збігається з відкиданням традиційно зрозумілого есенціалізму, не має екзистенціального характеру. Її слід було б вважати модифікованим есенціалізмом. Традиційне розрізнення есенціалізм-екзистенціалізм стосується відношення між буттям і тим, що існує. Есенціалізм визнає окреслену вищість буття по відношенню до існування, тоді як екзистенціалізм визнає їх коекстенсивність. Наслідком так зрозумілого есенціалізму є визнання того, що побутування полягає на чомусь іншому, ніж існування. Взагалі традиційний екзистенціаліст не повинен відрізнитись від есенціаліста, але, як правило, він займає відмінне становище, оскільки це обґрунтовує коекстенсивність буття і існування. В цьому разі екзистенціаліст своє становище може інтерпретувати як екзистенціальний монізм, оскільки монізм виключає признание побутуванню окремого від існування статусу. Інгарден не екзистенціальний моніст; він вважає, що хоча кожний предмет має відповідний спосіб існування, але не мусить фактично існувати. Власне визнання того, що не від'ємним від буття є його спосіб існування, але вже не саме існування, ставить Інгардена в ряд есенціалістів. Його критика есенціалізму зводиться тільки до відкидання можливості самостійного існування сутності предмета.

не є самим суб'єктом. Конститутивна природа є лише матерією, що "стоїть" в формі суб'єкта. Виникає думка, що концепція сутності Інгардена як певної сукупності окреслень, що містить конститутивну природу предмета, змушує признати, що сутність предмета має власну форму, відмінну від форми предмета, якому вона притаманна. Оскільки в формі предмета матерія конститутивної природи і матерія властивостей розміщені певним особливим способом "супротив себе" (саме на цьому полягає "стояння" цих якостей в формі суб'єкт-властивості), то в формі сутності предмета матерія предмета (тієї самої природи і притаманної безвідносно властивості) "стоїть", окреслюючи предмет особливим, суттєвим способом. Матерія сутності предмета визначеним чином, про який мова піде далі, виділяється з цілої його матерії, не розчиняється в її цілісності, і саме це виражає зворот, що предмет має свою сутність. Тим не менш, одна справа мати властивості, що прислугують суб'єкту (основна предметна форма), інша – мати сутність, будучи повним предметом з формою суб'єкта-властивості. Ця остання передбачає попереднє і тому можна визнати форму сутності предмета формою вищого ряду, надбудованою над основною предметною формою.³ Якщо забувають про те, що предмет має свою сутність іншим чином, ніж суб'єкт свої властивості, то з'являється схильність вважати сутність певною виділеною сукупністю властивостей предмета. Звідси вже й недалеко до суб'єктивістської концепції сутності, про яку мова піде далі.

Отже, розрізнення концепції сутності як окреслення предмета і як предмета в собі приводить остаточно до такої трихотомії: або визнають за сутністю своєрідну форму, або вважають її лише виділеною складовою триєдності матерії, форми і способу існування, яку представляє предмет. В цьому другому випадку виділення може охоплювати виключно власти-

³ Ці міркування стосуються сутності предмета, що триває в часі, однак здається, що сутність може мати також предмет з іншою формою (наприклад, процес). В такому разі ще більш виразною стає різниця між формою предмета і формою його сутності. Так, наприклад, якщо процес, не будучи суб'єктом властивості, однак має сутність, то, очевидно, що сутність (принаймні в його випадку) не є сукупністю виділених властивостей.

вості або також їх суб'єкт. Тут йдеться про те, у якому відношенні знаходиться сутність до форми предмета, яку він посідає (частину сумаричного цілого або предмет вищого ряду).

Після завершення логічної категоризації сутності Інгарден робить спробу змістовної типологізації позицій, що торкаються сутності. Приймаючи, що сутність предмета складається з певної сукупності його окреслень, він шукає характеристики, що виділяють ці окреслення. Вона може складатись з умов необхідного та достатнього типу. Ці перші можна використовувати у такій трихотомічній типологізації позицій: хай x пробігає множину можливих предметних окреслень. $I(x)$ будемо читати: " x є окресленням, що належить до сутності (певного предмета).

Хай $\emptyset(x)$ буде певною необхідною універсальною умовою того, щоб x можна було визнати суттєвим окресленням.

Позицію, що визнає таку умову, можна окреслити в такий спосіб:

(1) $\forall x[I(x) \rightarrow \emptyset(x)]$ (\emptyset як необхідна умова сутності)

Однак можна зайняти протилежне становище:

(2) $\forall x[I(x) \rightarrow \neg\emptyset(x)]$ (\emptyset як достатня умова несутності).

Зрештою, можлива позиція, яка взагалі не визнає значущості формули \emptyset у цьому питанні:

(3) $\exists x[I(x) \wedge \emptyset(x)] \wedge \exists x[I(x) \wedge \neg\emptyset(x)]$.

Позиція останнього виду, як правило, пов'язана із наведенням якоїсь іншої умови, що вважається значущою.

Можна зауважити, що вищенаведені умови можна було б розбудувати і більш диференціювати, враховуючи те, що для різного виду предметів, до яких відносяться суттєві окреслення цих предметів, можуть існувати різні необхідні умови суттєвості. Наприклад, перша з наведених умов могла б мати тоді такий вигляд:

(1') $\forall x,y\{[I(x, y) \rightarrow [(Q1(y) \rightarrow \emptyset1(x)) \wedge (Q2(y) \rightarrow \emptyset2(x)) \wedge \dots \wedge (Qn(y) \rightarrow \emptysetn(x))]]\}$,

де $I(x, y)$ читається: " x є суттєвим окресленням", а $Qn(y) - y \in$ виду Qn ".

Для окресленим вище чином типологізації концепції сутності Інгарден використовує чотири умови типу необхідності. По перше, він бере до уваги те, чи визнання певних окреслень

суттєвими є незалежним від суб'єктивних чинників (пов'язаних з пізнавальною активністю або практичною діяльністю суб'єкта, котрий сприймає сутність цієї речі). Позитивне вирішення цього питання він окреслює назвою абсолютистської позиції (може краще було б сказати – об'єктивістської), а негативне – релятивістської (resp. суб'єктивістської; див. S Па 336). Хоча при цьому він окремо не називає позицію третього типу, все ж здається, що її варто врахувати. Вона могла б бути пов'язана, наприклад, із заняттям об'єктивістської позиції по відношенню до природних витворів, а суб'єктивістської – по відношенню до артефактів. NB основне питання цієї типології можна в еквівалентний спосіб вирішити, вживаючи термінологію Ингардена, сформулювати як проблему неінтенціонального (або дещо вужче: самодостатнього) характеру суттєвих окреслень. При цьому потрібно звернути увагу, що тут не йдеться про інтенціональний характер самих окреслень, але про інтенціональний характер їх виділення як суттєвих.

Друга умова типу необхідності виникає у зв'язку з питанням, чи окреслення, що визнаються істотними, стосуються безвідносно предмета, чи через відношення до чогось іншого (див. S Па 337). І тут варто пам'ятати про можливість зайняти третю позицію. Концепції першого типу можна було б назвати безвідносними, другого – відносними (Ингарден говорить – такими, що визначаються стосунками). До цього другого класу він залічує, зокрема, позиції, що приписують суттєвим окресленням характер правильності (а, отже, як здається, також характер здатності або можливості – чистих чи емпіричних). Хоч кожна здатність або можливість має співвідносний характер (є здатністю до чогось під певними умовами або можливістю з уваги на щось), однак не кожне співвідносне окреслення має характер здатності або можливості. Тому, можливо, було б недоречним виділяти серед концепцій сутності факультативні (всі суттєві окреслення є здатностями або можливостями) і фактуальні (суттєві окреслення не мають факультативного характеру, але актуальний) позиції. Сам Ингарден в цьому питанні, здається, схиляється до позиції третього типу (див. S Па 392 і наст.). Очевидно, що факультативна позиція є одночасно співвідотною. Окрім того, факультативну позицію,

поряд зі згаданими вище суб'єктивістськими (інтенціональними), можна окреслити як достатню концепцію (однак не кожна неінтенціональна або факультативна концепція буде самодостатньою, оскільки ця перша може бути факультативною, а друга – інтенціональною).

Третє розрізнення, зроблене Ингарденом, спирається на питання загального (відповідно – індивідуального) характеру суттєвих окреслень. З цієї точки зору супротивні позиції можна було б окреслити як універсальні і індивідуальні. Використовуючи термінологію Ингардена, можна було б говорити відповідно про ідеальну і неідеальну позицію, оскільки загальність з'являється єдино в ідеальному бутті. Класична аристотелівсько-схоластична концепція сутності, очевидно, належить до універсалістських позицій, тоді як позиція самого Ингардена є індивідуалістичною. І тут варто взяти до уваги позицію третього типу, яка визнає, що серед суттєвих окреслень з'являються як універсальні, так і індивідуальні. Здається, що позиція скоттистів, яку сам Ингарден залічує до індивідуалістичного типу, радше є третього типу, бо серед складових сутності він називає як вищо-родові окреслення, так і спеціальну форму *haecceitas*.

Четверта типологія, яка спирається на необхідну умову суттєвості, конструюється на дещо іншому (не дихотомічному) принципі, бо бере до уваги те, що в предметі можна виділити три головні моменти: матерію, форму і спосіб існування. Відповідно до цього можна виділити матеріальні, формальні і екзистенціальні концепції сутності. Є тут, очевидно, і четверте можливе становище, яке визнає можливість змішаного складу сутності. NB – це становище самого Ингардена. Оскільки всі формальні моменти як такі, що відносять матеріальні складники предмета до себе, мають від початку співвідносний характер, то формальна концепція сутності імплікує співвідносну позицію. Оскільки співвідносному характеру притаманний також екзистенціальний момент вторинності, то всі концепції, що не відкидають того, начебто реальний предмет – особливо вторинний – має сутність, якщо тільки вони мають екзистенціальний або змішаний характер, також пов'язані із співвідотною позицією.

Порівняння наведених типологій показує, що дві з них були виконані на підставі

почерпнутого в екзистенціальній онтології розрізнення областей побутування: перша ставить питання переважно інтенціонального характеру сутності, передостатня – питання її ідеального характеру. Якщо б обмежити сферу досліджень реальним буттям, то власне рішення Інгардена було б в обох випадках негативним, а оскільки припущення, начебто реальний предмет має сутність, що характеризується як абсолютне буття, не має сенсу, то звідси виникає, що сутність реального буття сама має реальний характер. Остання з наведених типологій спирається на розрізнення головних моментів буття, що йдуть всупереч областям побутування. Друга з них, своєю чергою, бере до уваги особливий аспект моменту, яким є його співвідносність. Додана мною типологія, яка враховує евентуальність факультативного характеру сутності, є особливим випадком позиції, яка визнає реальність сутності реального буття, оскільки емпірична можливість є відповідною майбутньому фазою часового способу існування. Отже, можна стверджувати, що всі класифікації, що спираються на необхідні умови, беруть до уваги певні фундаментальні побутові аспекти суттєвих окреслень предмета. В зв'язку з фундаментальним характером цих аспектів можна було б всі ці типології визнати спробами категоризації сутностей і на відміну від раніше розглянутої логічної категоризації назвати змістовною категоризацією. Якщо б необхідні умови сутності сформулювати у вищезгаданому більш диференційованому вигляді, то можна було б говорити про змістовно-категоріальне розповсюдження сутностей.

Категоризація є першим, вступним складовим елементом концепції сутності. Другим таким елементом є характеристика за допомогою достатніх умов. Інгарден наводить такі окреслення цього типу: гарантування тотожності предмета, буття необхідним окресленням і, нарешті, буття необхідною умовою всіх інших окреслень предмета (див. S Па 52). Тут не йдеться про – що виникає з самого його окреслення – спосіб існування (див. S Па 337). Існуючий реально предмет може бути знищений, але надалі будуть реально існувати його частки. Тому тим, що гарантує тотожність предмета, мусить бути його матерія. Однак не уся матерія предмета, якщо вже предмет може змінюватись, не втрачаючи своєї тотожності;

тоді в матерії його властивості відбувається зміна якості. Матерія, що гарантує тотожність предмета, є його конститутивною природою. Так довго, як вона належить до якісного облаштування предмета, цей предмет залишається собою. Решта матерії предмета пов'язана з його конститутивною природою по-різному. Матерію притаманних безвідносно властивостей становить необхідне доповнення конститутивної природи⁴ так, що евентуальні зміни цих властивостей мусять точно відповідати змінам самої конститутивної природи предмета, що мають іманентну рацію. Притаманні безвідносні властивості також взаємно пов'язані, оскільки є складниками однорідної функції, що виконується предметом. Однак їх зв'язок не обов'язково має необхідний характер, оскільки, наприклад, властивість бути добрим ізолятором тепла може з'являтися у сукупності еквівалентних властивостей як конститутивної природи синтетичної тканини, що вживається для створення космічних скафандрів, так і волокна, яке використовувалося для продукування популярних на будовах соціалізму валянок з калашами. Отже, можна сказати, що зв'язок притаманних безвідносних властивостей опосередкований конститутивною природою, яку сукупність цих властивостей врівноважує. При цьому не виключено, що певні притаманні безвідносні властивості мусять виступати одночасно в кожній можливій сутності. Тоді їх зв'язок характеризується безпосередньою необхідністю.

Названі раніше достатні умови бути сутністю окресленого предмета по відношенню до предмета виконують трояку функцію. Те, що сутність гарантує тотожність предмета, це становить матеріальний аспект цієї функції, оскільки, як було встановлено раніше, збереження предметом тотожності полягає у збереженні в його обсягу визначеної матерії. Те, що сутність містить окреслення, необхідні для того, щоб предмет існував, це, своєю

⁴ Щоправда, Інгарден згадує про притаманні безвідносні властивості, що не належать до сутності, еквівалентній конститутивній природі. Вони, між іншим, притаманні ідеальним індивідуальним предметам (див. S Па 373), яких не торкаються проведені мною міркування, але притаманні вони також і реальним предметам. В цьому останньому випадку, як здається, могло б йтися про те, що властивість буде створена разом з предметом, але її поведінка не є необхідною для його тотожності. Отже, така властивість не є для предмета необхідною.

чергою, є її екзистенціально-онтологічним аспектом. Своєю чергою, те, що посідання предметом окреслень, до яких належить сутність, становить необхідну умову посідання предметом яких-небудь інших окреслень, є формальним аспектом функції, що виконується сутністю, оскільки це означає те, що щодо окреслень предмета, виділених його сутністю, всі інші окреслення цього предмета не є самостійними, а, отже, це ті перші надають тим, що залишились, форму єдиної цілісності. Тому у своїй троякій функції сутність виділяє в предметі, який її посідає, те, що є основним, причому як з огляду його матерії, так і форми чи способу існування. Те, що сутність виділяє в реальному предметі ці аспекти, може мати місце при різних її категоризаціях. Якщо вона буде охарактеризована як інтенціональне буття, то зроблені нею виділення будуть мати саме такий характер, як і трансцендентальне джерело. Це буде суб'єктивістська концепція сутності, причому її суб'єктивність буде полягати на відсутності об'єктивної підстави виділення цих окреслень як істотних, але вона вже не буде торкатись самої засади визнання суттєвих окреслень основними в предметі. В рамках такої концепції суттєвими будуть вважатись інтенціональні окреслення, що виділяються як основні. У випадку категоризації сутності реального предмета як реальної [сутності] це буде виділення відповідних окреслень предмета завдяки їх власній силі. Суттєвими будуть вважатись окреслення, що самовиділяються в предметі своїм основним характером. Нарешті, у випадку ідеальної категоризації виділення відповідних окреслень буде відбуватись на підставі їх включення в окреслену ідею ("ідеальну сутність"). Певні окреслення предмета тому будуть вважатись суттєвими, що відповідають постійному змісту окресленої ідеї.

Окрім категоризації сутності і окреслення її троякої функції по відношенню до предмета Інгарден робить ще розрізнення типів сутностей, яке спирається на аналізі границь необхідних зв'язків в області предмета. Серед головних моментів побутування матерія є тим моментом, який детермінує решта моментів. Серед матеріальних моментів фундаментальну роль виконує конститутивна природа. Якщо конститутивна природа предмета – як пише Інгарден – може детермінувати тільки загаль-

ний тип його форми чи способу існування, а навіть може взагалі форми і способи існування не детермінувати, то тоді варто спитати, що інше їх детермінує. Цього не роблять притаманні безвідносні властивості, зрівноважуючи в сукупності конститутивну природу, не можуть це бути також відносні властивості, що залежать від зовнішніх обставин, ані самі ці обставини. Чи формальні і екзистенціальні моменти, не детерміновані природою, могли б бути детерміновані раніш згаданими притаманними безвідносними властивостями, що не пов'язані з сутністю предмета (які не належать до неї, ані не впливають з неї)? З огляду на те, що ці властивості не є – як можна припустити – необхідними для предмета, то вони не можуть, подібно до відносних властивостей, детермінувати такі сталі предметні моменти, як форма і спосіб існування. Розглядаючи це саме питання з іншого боку, можна сказати, що якщо сутність предмета є тим, що гарантує його тотожність, а для її збереження, очевидно, потрібне збереження форми і способу існування, то ці моменти не можуть залишатись несуттєвими. Отже, потрібно остаточно визнати, що будь які складові моменти форми і способу існування предмета належать до його сутності. З огляду на це будь-які різниці між типами сутностей мусять виникати з розбіжностей в матерії предмета, чи-то з огляду її складників, чи теж виникаючих між ними необхідних зв'язків. Оскільки матерія властивості і відносних рис, визначених дефінітивно, не знаходиться в необхідному зв'язку з рештою матерії предмета, то в склад його сутності зможе входити не більше, – якщо це взагалі може мати місце, – як можливість посідання таких властивостей і рис.⁵

⁵ Необхідно зауважити, що евентуальний необхідний зв'язок складників матерії притаманних безвідносних властивостей вже не є матеріальним моментом, але він тут безпосередньо пов'язаний з цією матерією формальним моментом. Аналогічно, матеріальним моментом не є можливість посідання предметом відносних властивостей. Говорячи в дужках, можна спитати, що це за вид можливостей. Оскільки ця можливість не градуйована і не виключає реалізації того, чого вона стосується, то це не може бути емпірична можливість. Вона, радше, нагадує чисту можливість, однак вона ж, як відомо, конкретизується у змінах змісту ідеї, і з'являється із зв'язків чистих ідеальних якостей. Отже, це була б ідеальна "домішка" до сутності предмета.

Для проведення інгарденівського розрізнення п'яти типів сутностей достатньо взяти до уваги тип конститутивної природи предмета (з огляду на це виділяється проста сутність), те, чи має місце необхідний взаємний зв'язок притаманних безвідносних властивостей (що виділяє радикальну сутність), можливість посідання предметом відносних властивостей (її відсутність виділяє радикальну і точну сутність) і, нарешті, те, чи форма і спосіб існування предмета детерміновані його природою (відсутність такої детермінації, як би це було можливо, виділяла б матеріальну і просту сутність). Оскільки, як я намагався обґрунтувати, природа предмета завжди детермінує його форму і спосіб існування, то тим останнім способом не вдається розрізнити матеріальну сутність від достатньо точної. Однак з огляду на те, що предмети в обох названих типах сутності можуть мати властивості відносні і ця можливість має належати до їх сутності, можна було б відрізнити матеріальну сутність від достатньо точної, що до першої з них згадана можливість не залічувалась би. Таким чином, як для предмета з простою сутністю, так і матеріальною можливістю посідати відносну властивість не була б суттєвою, але вона не була б також і виключеною з сутності. Це означало б, що предмет цього виду залежно від мінливих зовнішніх обставин отримував би і втрачав можливість посідати відносні властивості. Умовою отримати таку можливість є, як здається, знаходження в оточенні інших предметів, які в стані відносно ізолювати цей предмет від зовнішніх впливів таким чином, що він міг би отримати відносні властивості без

шкоди для своїх власних безвідносних властивостей. Цього типу можливість отримання відносних властивостей є емпіричною можливістю; вона має ту особливість, що може з'явитись як наслідок особливої конфігурації предметів, хоча раніше не мала місця, і в такий же спосіб зникати (див. S I 48). Саме це виключає її належність до сутності предмета.

Якщо у випадку предмета з достатньо поміркованою сутністю така можливість мусить належати його сутності, то він сам мусить бути відносно ізолюваним устроєм. Він мусить становити таку конфігурацію предметів, що декотрі з них починають функціонувати як ізолятори по відношенню до інших. То ж, що ізолювані предмети від зовнішніх впливів зберігають свої властивості, здається достатнім для того, щоб уся конфігурація зберігала певний окреслений характер, який є її сутністю. Звідси випливає наслідок, що достатньо точну сутність буде посідати предмет вищого ряду, оскільки первинно індивідуальний предмет як простий (не надбудований на жодній кумулятивній цілісності) не містить в собі самому ізолюючої від оточення верстви.

Що стосується відносних рис, то здається, що з огляду на їх неефективність, суто порівняльний характер можливості їх посідання предметом ніколи не належить до його сутності. Все ж ця можливість залежить тільки від того, чи можливе існування багатьох предметів, хоч би навіть в жоден спосіб не взаємодіючих. Це ж для жодного з таких предметів не може бути нічим суттєвим.